

# Király József Pál (1810-1887), a polihisztor, és Kismartonnal való kapcsolatai

Írta: **Bernhard H. Zimmermann<sup>a</sup>**, Bécs

Fordította: Király Péter, Király J. P. dédunokája

*(A magyar változatban az eredeti lábjegyzetek folyamatosan számozott végjegyzettként jelennek meg, a fordító által hozzátett megjegyzések viszont betűkkel jelölt lábjegyzettként.)*

Aki Kismarton kultúrtörténetével foglalkozik, a 19. század nyolcvanas éveit tanulmányozva feltétlenül ráakad annak a férfiúnak a nyomaira is, akinek a tevékenységét ma részletesen megismerjük.



Király József Pál

Király József Pál bölcsője Nyíregyházán ringott. Ott pillantotta meg a napvilágot 1810 január 20-án. Nyíregyháza a felső Tisza-vidék akkoriban erősen elszlovákosodott városa volt, jelentős protestáns népességgel és evangélikus iskolával. A nyíregyházi evangélikus iskolába, amelyhez 1806-tól gimnázium is társult<sup>1</sup>, nevezték ki tanárrá 1802 december 12-én Király József Pál édesapját. Ennek a János keresztnévű Királynak, aki Király Márton és Gretzmacher Mária fiaként született, ereiben az atyai ágon örökölt magyar vér mellett cipszer ősöktől örökölt német vér is folyt. A Cipszerföldön született Király János iskoláit Kassán, Késmárkon, majd Eperjesen<sup>2</sup> végezte. Először Kassán, majd később Fancsalon (Abaúj-Torna

---

<sup>a</sup> Bernhard Hans Zimmermann e tanulmányt az 1960-as évek legvégén vagy esetleg a 70-es évek legelején írhatta. A szerző a német és osztrák kulturális élet és az egyháztörténet több szereplőjéről is írt tanulmányt. Mint az egyik utolsó végjegyzetből sejthető, az első világháború után rövid ideig a Fasori Evangélikus Gimnáziumban Király Ernőnek, Király József Pál fiának tanítványa volt.

vármegyében) tanárként tevékenykedett, majd az ugyanazon megyében fekvő Csécsen jószágigazgató lett. Ezután visszatért a pedagógusi pályához, s ahhoz élete végéig (1828) hű maradt. Félix Juliannával kötött házasságából származik a mi Király József Pálunk. József Pál 12 éves koráig szülővárosa, Nyíregyháza iskolájába járt. Ott anyanyelvként a magyart sajátította el, és ugyanakkor a szlovákok nyelvét is megtanulta, hiszen akkor Nyíregyháza lakosságának jelentős része szlovák volt, különösen az evangélikusok, akiknek iskolájában atyja tanított. Édesapját, aki összesen negyedszázadig tanított Nyíregyházán, vidám, társaságkedvelő embernek tartották<sup>a</sup>. Mint képzett embernek bejárása volt az előkelők házaiba is, ott nagyon szívesen látták, és nyitott természetű, valamint tiszteletet parancsoló megjelenése miatt általános szeretetnek és tiszteletnek örvendett<sup>3</sup>.

József Pálunk, aki szülei 25 éves házassága során a második gyermek volt, 1822-ben az eperjesi kollégiumba került. Eperjes (németül Preschau, szlovákul Prešov) az egykori Nagymagyarország területén a protestáns köznevelés egyik legfontosabb városa volt<sup>4</sup>. Az egykori Felvidék e leghíresebb, 1534-ben alapított felsőfokú iskolájában Király József Pál szinte végig elsőként tűnt ki. Itt sajátította el kiváló német és latin nyelvtudását, és itt tett szert zenei ismereteire is. Leginkább azonban azzal tüntette ki magát Király, hogy latin költeményeket tudott írni. E művészetét késő öregkoráig gyakorolta, méghozzá mesteri fokon.

Említésre méltó, és mind az édesapára, Jánosra, mind később híressé vált fiára, József Pálra jellemző a következő eset. 1827-ben József Pálunk Pozsonyba ment, az ottani evangélikus teológián folytatta tanulmányait. Szigorú erkölcsű édesapja kísérte el oda. Amikor elérkezett a búcsú pillanata, az édesapa fiának a következőket mondta: "Neved Király, légy méltó hozzá! Mostantól fogva a saját lábadon állsz. Légy a nevelés és a tudomány terén is király - Isten megáldjon!" A fiú válasza így hangzott: "E szavaid vezércsillagként irányítsák életemet!" Az ekkor 59 éves édesapa minden különösebb érzelmi felindulás nélkül búcsút vett 17 éves fiától, aki komoly válaszával méltónak bizonyult édesapjához. Szavait nem az üres ígéretés szándéka diktálta, hanem egyenes jelleme, és céltudatos törekvése szelleme és érzelmi élete hosszú távú fejlesztésére. Mivel a hajdani iskolamesteri otthonokban gyakran a szükség volt az úr, a derék Király János nem tudott jelentős havi támogatással hozzájárulni fia pozsonyi megélhetéséhez. Az édesapjától örökölt jellem és a szülői házban uralkodó hittel teli légkör azonban felbecsülhetetlenül nagy kincsnek bizonyult, amellyel a fiatal teológus igen jól sáfárkodott. Már húsz éves korában Pozsonyban az ismert Gestettner<sup>b</sup> nevelőintézet tanáraként látjuk viszont, és egy ideig prefektusként az intézményt is ő vezethette. Eközben mind teológiai, mind filozófiai tanulmányait is szorgalmasan folytatta. Énekhangját Kumlik kórusmester irányításával fejlesztette tovább. Jó hangja miatt az a kitüntetés érte, hogy a katolikus Mihály-templomban misék alkalmával szólóénekesként is felléphetett. Sőt ő, a fiatal evangélikus teológus, egy Szent Mártonról elnevezett egyházi zenei egyesület alapítójává is vált. Háromszor is fellépett Király szólóénekesként ennek az egyesületnek a képviselőjében, mégpedig Haydn "Évszakok" és "Teremtés" című művében, valamint Friedrich Schneider (1786-1853) szász zeneszerző "Végítélet" című oratóriumában<sup>5</sup>. Király erőteljes baritonhangja gyakran hangzott fel a rokonok és barátok körében is. A legkülönbözőbb komoly és vidám alkalmakból rendezett ünnepségekre hibátlan latin, de német és magyar köszöntőket is írt. A sokoldalú tehetséggel megáldott diák és tanító sok költeményét meg is zenésítette, és zongorakísérettel maga adta elő azokat a lelkes hallgatóság előtt. Már húszéves korában az a megtiszteltetés éri, hogy első zenei művét "Erinnerungsopfer" (ünnepi köszöntő) címen

<sup>a</sup> Király János (1768 - 1828) is fejtett ki némi irodalmi tevékenységet. Szinyeyi József: "Magyar írók élete és munkája" (Budapest 1898) c. művének 6. kötetében Király József Pál és Király Ernő életrajzának és műveinek részletes ismertetése mellett egy rövid szócikk Király Jánossal is foglalkozik. Eszerint 1816-ban Kassán adták ki Nyíregyházán írt "A becsületes szűcs, csizmadia, tímár, lakatos s a többi társaságok ládája kísérése előtt, közben s utánna mondandó beszédek s kívánások" c. főművét.

<sup>b</sup> valószínűleg inkább "Gstettner", mint az Lenky Jenőnél és legtöbb más forrásban is szerepel.

nyomtatásban is megjelentetheti. Amellett már ekkor házitanítóként is működik Philipp von Scherz gazdag polgári családjának házában; e család a pozsonyi polgárság történetéből jól ismert.

Érthető, hogy Király zenei adottságai révén sok ismert pozsonyi személyiséggel szoros kapcsolatba került<sup>6</sup>. E város akkoriban Bécs szellemi bűvköréhez tartozott, és ugyanakkor Magyarország számára is rendkívül nagy volt a jelentősége. Itt tanácskozott ugyanis a rendi országgyűlés, és emiatt a város nagy politikai befolyásra tett szert. "Itt meghallgathatta az ember Széchenyi, Kossuth, Batthyány és Pulszky beszédeit. Másrészt Pozsony szinte tisztán német nyelvű város volt, amely Bécs közelsége miatt szoros kapcsolatban állt a német kultúrával. Gyakran vendégszerepeltek Pozsonyban bécsi színtársulatok és zenészek. ... A pozsonyi iskolák hírneve, különösen a líceumé, messze Magyarország határain túl is ismert volt. Pozsonyba jött Jókai, hogy németül tanuljon, itt időzött a még ismeretlen Petőfi is. A pozsonyi líceumban németek, szlovákok és csehek is tanultak, így Palacky, Kollár, Šafarik, Štur és sokan mások, többek között szerbek és ukránok is<sup>7</sup>."

Itt, Pozsonyban kezdi el Király "Liber scriptus" című köteteinek írását 1833-ban, s ezekben német, latin, magyar, valamint francia nyelven írt verseit gyűjtötte össze<sup>8</sup>.

1834 őszén Király Béccsel, a császárvárossal is szorosabb kapcsolatba kerül. Az 1834-35-ös tanévben az ottani evangélikus teológia hallgatója. Bizonyára nem egyedül a teológiai stúdium vonzotta Bécsbe. Legalább ugyanekkora vonzóerőt gyakorolt rá a császárváros sokoldalú kulturális élete. Különösen aktívan vett részt Bécs rendkívül fejlett zenei életében. E részvételre jellemző, hogy megpróbálták az opera kórusába is szerződtetni<sup>9</sup>.

A bécsi tanulóéveket Király számára különösen emlékezetessé tette az, hogy itt alakult ki ismeretsége és barátsága Nikolaus Lenau-val, valamint több a császárvárosban élő zenésszel. Azt, hogy Király József Pálunknak mit jelentett a zene, amelynek élete végéig buzgón hódolt, 1885-ben Kismartonban kiadott "Ernst und Scherz " (Komolyság és tréfa - epigrammák és szatirikus-humoros költemények) című verseskötetéből tudhatjuk meg. Ebben a műben, amely Király Kismartonhoz való viszonya és itteni élményei szempontjából is fontos, a 72. oldalon a következő önvallomás olvasható:

*Mély bánatban vagy jó hír halltán  
mindig elbűvöl a Zene.  
Édenkertben vagy Fertő partján  
Mi lenne velünk nélküle?  
Ó isteneknek adománya,  
szférák dicső harmóniája!  
Mit pillanat érzelme szül,  
örök Zenévé lényegül!*

Eredetiben:

*"Bei tiefstem Schmerz, bei höchster Freude  
Entzückt Musik die Menschenbrust;  
im Paradies, wie auf der Haide<sup>a</sup>  
ist sie der Labung sich bewusst.  
Ein Gott hat sie der Welt verlieh'n  
in hehren Sphärenharmonien,  
und was der Augenblick empfunden,  
erklingt verklärt in ew'gen Stunden!"*

<sup>a</sup> Osztrák nyelvjárásban ezt a kifejezést a Fertőtó környékének megjelölésére is használják.

Egy a vershez fűzött megjegyzésből tudjuk, hogy Király ezt a "Musik" (Zene) című nyolcsoros költeményét korábban ajánlásként is felhasználta, mégpedig akkor, amikor 1866-ban Sopronban, a Reichard kiadónál megjelent "Erinnerungen" (Emlékek) című művét Marie Dönhoff grófnőnek ajánlotta, aki Camporeale hercegnőként született. A rendkívül bájos, a felső arisztokrácia köreiből tartozó hölgy Királyhoz hasonlóan Liszt Ferenc lelkes tisztelője volt. Az ő közbenjárásának köszönhetően Király, hogy 1874 április 6-án részt vehetett Liszt hangversenyén Bécsben, az Auersperg palotában<sup>10</sup>.

A tehetséges Király már fiatal teológus korában sokoldalú képzettségre tett szert, s így érthető volt, hogy Forgách gróf 1835-ben meghívta nevelőnek. Király a Forgách család gimesi (vagy ghymes) várába szóló házitanítói meghívást szívesen elfogadta. Csak az volt a kikötése, hogy előbb pozsonyi barátjával és egykori tanítványával, Ferdinand Josef Scherz-cel, a Trencsén megyei Kluc község földbirtokosával európai utazást tegyenek. Forgách gróf és grófné ebbe szívesen beleegyezett, és Király ekkor tette élete első nagy utazását. Az út első állomásai: Meissen, Lipcse, Berlin, Altona, Göttingen, Heidelberg, Hohenheim, Halle. A barátok ezután öt hónapot töltenek el Párizsban, hogy francia és angol nyelvismeretüket elmélyítsék. Király szorgalmasan látogatja a könyvtárakat, és itt ismerkedik meg az akkor Párizsban tartózkodó Franz Grillparzerrel<sup>a</sup>. Londoni tartózkodásuk csak egy hónapig tart. A ködös Albion sem most, sem egy későbbi látogatása során nem csalt elő költői hangokat Királyunkból. Hollandiával is hasonlóan járt. 1836 gyönyörű tavaszán a barátok a szép Rajna völgyében folytatják útjukat. Május 29-én már Zürichben vannak, majd Svájcban lelkük mélyéig átélnek az Alpok szépségét és fenséges nagyszerűségét. Utazásuk csúcspontját az jelenti, amikor a Nagy Szent Bernát hágón meglátogatják a szerzeteseket. Király velük találja meg leginkább a közös hangot. Még istentiszteletükön is közreműködik, és mind orgonajátékát, mind énekhangját igen nagy elismeréssel hallgatják. Ezeket a barátjává lett egykori tanítványával tett utazásait Király a "Reiseskizzen" (Útirajzok) című művében írta le. A kéziratot 10 évvel Király halála után a Magyar Nemzeti Múzeum szerezte meg<sup>b</sup>, ami a megírás idején még fiatal tudós élménybeszámolójának nem csekély megbecsülését jelentette<sup>11</sup>.

Ennek az oly sok élményt nyújtó tanulmányútnak a befejezése után Király elkezdte nevelői munkáját gróf Forgách Károly császári és királyi kamarás házában, Ghymes várában.

Az, hogy 1836-ban evangélikus teológust hívhattak meg nevelőnek a Forgách grófok házába, a felvilágosodás és a jozefinizmus nyomán kialakuló jelentős szellemi változások jele volt. Hiszen a Forgách család tagja volt egykor Magyarország szigorúan protestánsellenes prímása, Forgách Ferenc, valamint a protestantizmust szintén mereven elutasító több püspök is. Király, aki maga is egy 1669 óta nemesi címmel rendelkező család sarja volt, és a Fejér megyei Barcsfa község nyomán<sup>c</sup> barcsfai előnevet viselt, nagyon jól érezte magát a felső arisztokrata házában. Ebben valószínűleg a vár úrnőjének is nagy szerepe volt. Forgács grófnő, leánykori nevén Josefa Walterskirchen bárónő annyira szerette Bécsset, hogy a grófi család a téli hónapokat a fiatal házitanítóval együtt a császárvárosban töltötte. Itt Király bőven talált alkalmat zenei és irodalmi hajlamainak kiélésére. Ápolta barátságát Grillparzerrel, de másokkal is, például Joseph Arneht<sup>d</sup> múzeumi szakértővel és egyetemi professzorral. Neki ajánlotta Király első nagyobb terjedelmű, "Epigrammata Nova" (Új Epigrammák) című

<sup>a</sup> Franz Grillparzer (1791 - 1872) osztrák drámaíró, elbeszélő és lírikus. Igen sokoldalú és nagy hatású, de ellentmondásos személyiség. Metternich nagy irodalmi bírálója, de később a forradalmakból is kiábrándul.

<sup>b</sup> a Széchenyi Könyvtár kéziratának 1950-ben készült, hálózaton is hozzáférhető katalógusában szerepel.

<sup>c</sup> dédunokája, Király Ernő kutatása alapján Barczfa volt az eredeti neve, és nem volt önálló község.

<sup>d</sup> Joseph Calasanza von Arneht (1791 -1863), a régészet és numizmatika professzora. Lasz Samu szerint fia, Alfred Arneht (1819 - 1897), a bécsi udvari levéltár vezetője, Mária Terézia és kora monográfusa, az Osztrák Akadémia későbbi elnöke is Király levelező társa volt. Szerinte "ha rólunk, magyarokról a tíz kötetes monográfiában rokonszenves szó esik, ez csakis Király József Pálnak érdeme".

művét. Ebben 264 oldalon, mintegy 2000 disztichonban írja meg szentenciáit a történelmi múlttól és saját élményeiről, csiszolt latin nyelven. E kötet a szerző bámulatolvasottságát tanúsítja. A kötetben szereplő disztichonok jelentős része - hogyan is lehetne másként - költőkkel, irodalommal és a szerző által hően szeretett zenével foglalkozik<sup>12</sup>.

A Forgách család várában természetesen sok fényes társasági esemény is zajlott, így Király a Felvidék szellemi vezető rétegével sokoldalú kapcsolatrendszer alakíthatott ki<sup>13</sup>. Nem csoda hát, hogy a Forgách családnál eltöltött nyolc évi házitanítói tevékenység után a fiatal tudóst újabb, felelősségteljes pedagógusi szerepkörben találjuk. Mindenesetre Forgách gróf nagyrabecsülését jól jellemzi az a tény, hogy nyugdíjként fia nevelőjének évi 300 aranyforintos életjáradékot biztosított. Király 1843-ban tanári meghívást kapott a nagy múltú selmecebányai evangélikus körzeti gimnáziumba<sup>14</sup>. Nemsokára az iskola igazgatója lett, de ugyanakkor a Bányászati és Erdészeti Akadémián angolt és franciát is tanított<sup>15</sup>.

A selmeci evangélikus gimnáziummal 1820 óta szoros kapcsolatban állt egy zenei intézet is, amelyben orgona és 12 zongora is volt. Ennek Király különösen örült<sup>16</sup>. A gimnáziumban a sok tudományágban jártas tudós teológus főtárgyként az 1843/44-es tanévtől kezdve matematikát és fizikát oktatott. Jól jellemzi Király fennkölt szellemiségét, hogy a különórakért járó honoráriumot tanszerek beszerzésére, a gyűjtemények gyarapítására és ösztöndíjakra fordította<sup>17</sup>.

A gimnázium vezetését 1848-ban vette át, amikor az intézmény már 300 éves múltat tekintett vissza. Tízéves selmeci tevékenysége idejére esett a forradalmi zűrzavar, és az intézményben 1851-ben tűzvész is pusztított. A tízéves időszak végén Király elhagyja a Felvidéket. Életének utolsó évtizedeire Nyugat-Magyarországon új tevékenységi kört keres, majd nyugdíjas éveit is itt tölti.

A soproni evangélikus iskolák és nevelőintézetek még megalapozottabb jó hírnévnek örvendtek, mint a selmeciek<sup>18</sup>.

A Soproni Líceumba 1853 szeptemberében már igazgatóként hívják meg, és e neves intézményt olyan szakértelemmel vezeti, hogy néhány év múlva az már az egész Magyarország egyik leglátogatottabb magasabb fokú evangélikus tanintézménye<sup>19</sup>.

Sopronban Király olyan város közéletébe kapcsolódott be, amely igen élénk kulturális életet élt, és Béccsel igen szoros kapcsolatokat tartott fenn. Mivel a líceum és az evangélikus parókia már csak anyagi okokból is erősen egymásra volt utalva, nem csodálkozhatunk azon, hogy a tudós líceumigazgató és az akkori evangélikus városi lelkész, Moritz Kolbenheyer<sup>a</sup> között igen hamar szoros kapcsolat alakult ki. Királyhoz hasonlóan Kolbenheyer is a műzsák barátja volt, és költői tevékenységet is folytatott. Király 1856-ban Kolbenheyerrel együtt indul második nagy külföldi utazására. Ennek állomásai Lipcse, Halle, Berlin, Hamburg, Bréma, Heidelberg<sup>20</sup>, Bazel, Párizs, London, majd Köln, Weimar, Lipcse és Drezda érintésével ismét vissza Magyarországra. Számos levélben számol be Király arról a rengeteg benyomásról, amely közös tanulmány- és gyűjtőútjuk során mindkettőjüket éri<sup>b</sup>. Kettőjük utazásának egyik legfontosabb célja az volt, hogy egy Sopronban létesítendő tanítóképző intézet számára anyagi támogatást szerezzenek. Így könnyen érthető, hogy útközben, Brémában felkeresték Gottlieb August Wimmert<sup>21</sup>, akinek 1845-ben alapított tanítói szemináriumáról mindketten már sokat tudtak, és aki emellett Kolbenheyernek jó barátja is volt. Valószínűleg ő volt az, aki a gyűjtőúton lévő két utazónak azt a tanácsot adta, hogy próbálják megnyerni az angol protestantizmus képviselőinek támogatását is. Ennek segítségével Wimmernek kiterjedt kapcsolatrendszere volt, elsősorban az angol és külföldi bibliatársaságon keresztül. E

<sup>a</sup> nagyobbik fiának, az 1855-ben született Király Ernőnek keresztelő lelkésze és keresztapja is Kolbenheyer volt.

<sup>b</sup> Lenky Jenő: Király József Pál, Soproni Szemle, Sopron 1939, 28. old.

kapcsolatokon keresztül Wimmer vált a dunai monarchiába irányuló, bámulatosan gyorsan fejlődő biblia- és iratmisszió kezdeményezőjévé. Valóban tudunk arról, hogy Király és Kolbenheyer találkozott Dr. Carl Steinkopf-fal, a londoni német evangélikus „Savoy” egyházközség lelkészével, aki a 19. és 20. század keresztyénsége ezen áldásos tevékenységet folytató társaságának irányítói közé tartozott.

Hogy a szerzett pénzügyi segítséggel valóban létrejött tanítói szeminárium<sup>a</sup> működéséhez további támogatást szerezzenek, Király, Kolbenheyer és a szeminárium első igazgatója, Pálfy József később ismét eredményes gyűjtő utat tesz Európa protestáns országaiba. Mivel Király rendkívül ügyesnek bizonyult abban, hogy ideális célok érdekében támogatást szerezzen, kortársai Királyt „az ország koldusa” néven emlegették. Még ha ez a név nem is hízelgő, a kedélyes Király nem vette rossz néven. Kéziratban hátrahagyott műveinek ötödik kötetében még mulat is ezen „az ország énekes koldusa” című költeményében. Hiszen énekesként mindig szívesen és készségesen szolgált.

A kor szelleméből adódott, hogy számos emberbaráti, szociális, kulturális és egyházi-felekezeti szervezet indult ekkor virágzásnak. A soproni belvárosi evangélikus templom<sup>22</sup> ismert és befolyásos kántora és kórusvezetője, Christian Altdörfer kezdeményezésére alakult meg "Liederkranz" (Dalkoszorú<sup>b</sup>) néven a férfiak dalegylete. Az a vezető szerep, amelyet Király Sopron zenei életében kezdettől fogva játszott, most abban is megnyilvánult, hogy őt választották a dalegylet első vezetőjének. A dalegyletnek a város társadalmi és szellemi életében hosszú ideig meghatározó szerepe volt. Amikor 1863-ban Sopronban megrendezték Magyarország első országos dalfesztiválját, arra Király és Kolbenheyer is az alkalomhoz illő költeményeket írt, míg Altdörfer kórusmesterként tündökölt.

A már említett Pálfy József halála után, aki 1858 és 1869 között a soproni szemináriumot irányította, e pedagógiai intézmény vezetője Király lett. Mindjárt igazgatói tevékenysége kezdetén a teológia hallgatóiból, a gimnázium tanulóiból és a szeminárium növendékeiből ifjúsági zenei egyletet alakított. Ennek tiszteletbeli elnöke nem kisebb ember lett, mint Liszt Ferenc. A nagy zeneművész a felajánlott tisztséget örömmel elfogadta, és élete végéig figyelemmel kísérte a lelkes fiatalok zenei tevékenységét. A diákok zenei egylete Király értő vezetésével minden évben rendkívül színvonalas koncerteket adott a városi kaszinóban. Nem hiányoztak a programból Király szerzeményei sem, így például megírta vegyes kórusra és orgonára a Miatyánkot. Itt nem időzhetünk hosszabban Király egyéb soproni tevékenységeinek leírásánál, de annyit megemlítünk, hogy Liszt Ferencsel kötött barátságát a legkülönbözőbb módokon tovább ápolta<sup>23</sup>.

Az iskolaigazgatással járó sokféle adminisztratív teendő mellett, ami az igazgatók számára már akkor is kötelező volt, nem mondott le arról, hogy a szemináriumban és a gimnáziumban is rendszeresen oktasson. Az 1881/82-es tanévben egyedül a gimnáziumban heti 13 órát tanított<sup>24</sup>.

Bár Sopron gazdag társadalmi és kulturális élete a már megöregedett, de szellemileg még mindig tevékeny polihisztornak többet nyújthatott volna, 1883-ban mégis elhagyta a várost, és Kismartonba (német nevén Eisenstadtba) költözött. Itt, a mai tartományi fővárosban élt ugyanis lánya, Emma, aki a polgári iskola szaktanárnője volt. Ez az iskola elsősorban a rendkívül agilis Matthias Laschober ügyésznek köszönhette létrejöttét, akinek emlékét egy róla elnevezett utca és a városi temetőben lévő impozáns emlékmű is őrzi<sup>25</sup>.

A rendkívül képzett és mind belsőleg, mind külsőleg előkelő benyomást keltő tudósnak, aki ennek ellenére egyáltalán nem volt gőgös, sőt igen jól tudott az egyszerű emberekkel

---

<sup>a</sup> a Szeminárium magyarul "Képezde" néven szerepelt.

<sup>b</sup> magyarul gyakran "Dalfűzér"-ként említik.

kapcsolatot teremteni, nem esett nehezebbre a beilleszkedés a szerény vidéki kisváros életébe. A 19. század nyolcvanas éveiben ugyanis Kismartonban egyáltalán nem kellett teljesen nélkülöznie a szellemi kapcsolatokat. Volt itt társadalmi élet, különösen Eszterházy herceg hivatalnokai, a katonai alsó-reáliskola tisztjei és tanárai, az orvosok és ügyészek, s nem utolsósorban a lelkészek és szerzetesrendek tagjainak részvételével, akikkel az ökumenikus felfogású Király szívesen ápolta a kapcsolatokat. A városkának „Eisenstädtische Zeitung” (Kismartoni Újság) címen saját sajtóorgánuma is volt, sőt saját nyomdája is, melynek meglétét a szívesen publikáló Király különösen nagyra értékelte. Ez utóbbi egy bizonyos Eduard Dick vállalkozása volt. A fekete-fehér művészet e nyomdász-céhhez tartozó tanítványa gondozásában Király már kismartoni tartózkodása második évében új művet jelentet meg. Ez egész élete folyamán, bárhol a világon kiadott művei közül a huszonnegyedik, s egyben az utolsó is. Mint már említettük, címe „Ernst und Scherz”<sup>a</sup> (Komolyság és tréfa). E mű nem csak Király irodalmi hatyúdala, hanem emellett fontos forrásmű is, amelyből sokat megtudhatunk e sokoldalú, érdeklődő és tevékeny polihisztor életéről. Lényének megfelelően megtaláljuk benne mindazt, amit a cím sugall, mégpedig „tréfát, szatírárt, iróniát, és mélyebb értelmet”, hogy egy még polihisztorunknál is ismertebb, Christian Dietrich Grabbe nevű szerzőtől idézzünk. Jellemző Királyra, hogy ezzel az 1885-ben megjelent művével más, határozott célja is volt. Sok barátja volt ugyanis, akik figyelemmel kísérték irodalmi tevékenységét. Tőlük nem csak azt várta el, hogy saját személye miatt vegyék meg az új könyvet, hanem azt is, hogy minél többen támogassák ezáltal a kismartoni óvoda megalapítását<sup>26</sup>.

A korabeli pedagógiai irányzatokat és célkitűzéseket jól ismerő Király természetesen tudatában volt annak, milyen nagy jelentősége van a kisgyermekek igen korai életkortól való rendszeres befolyásolásának és gondozásának. Hiszen abban a korban vagyunk, amikor Magyarországon a kisgyermek-pedagógia különösen gyors fejlődésnek indult. Mindenesetre ekkor már Magyarországon az óvodák nem csak azokat az emberbaráti érzületből fakadó szociálpedagógiai feladatokat látták el, amelyekért Pestalozzi lelkesedett. A magyarországi kisgyermek-pedagógia előharcosa, mint ismert, az a Brunswick Teréz grófnő volt, akit sokáig a zenetitan Beethoven „A halhatatlan kedveshez” írt dalciklusának címzettjeként tartottak számon. Brunswick Teréz a befolyásos Mária Dorottya főhercegné udvarhölgye volt, és így olyan körhöz tartozott, amelyről tudjuk, hogy a reformkorban az alsó néprétegek szociális, karitatív és pedagógiai eszközökkel való felemelésére törekedett. Kevésbé ismertek azok a szoros kapcsolatok, amelyeket mind Mária Dorottya, a nádor felesége, mind Brunswick Teréz ápolott Gottlieb August Wimmer-rel, a felsőlövői tanintézet alapítójával. E kapcsolatok még abból az időből származtak, amikor Wimmer emigránsként a Weser melletti Brémában élt és alkotott<sup>27</sup>.

Magyarország, amely az úgynevezett „kiegyezés” után egyre inkább a nemzeti állam eszméjének büvkörébe került, telve volt olyan törekvésekkel, amelyek a soknemzetiségű államot zárt magyar nemzeti állammá igyekeztek átalakítani. A magyar patriotizmus illetve sovinizmus a kisgyermek-nevelést nem csak „humánus, kulturális, és az általános haladást szolgáló feladatnak” tekintette, hanem „kiváló lehetőségnek arra, hogy a fiatalok ébredő lelkébe nemzeti öntudatot oltsunk”<sup>28</sup>. „Pestalozzi egyik legdrágább hagyatékának, az anyanyelv tiszteletének semmibe vételével” a magyar patriotizmus „a Habsburg-birodalom keleti részeiben a magyar hegemoniatörekvések szolgálatába szegődött, vagyis kimondottan politikai, sőt nacionalista célokat szolgált”<sup>29</sup>.

---

<sup>a</sup> Hasonló címen számos korabeli szerzőnek is jelent meg műve. Nem tudhatjuk, hogy a címválasztásnál Királyt befolyásolta-e, hogy fiatalkori európai körútján barátja és útítársa neve Scherz, nagyobbik fia neve pedig Ernő (németül Ernst) volt.

Bármilyen találó is a fenti történelmileg igazolható eszmefuttatás, hangsúlyoznunk kell, hogy Király József Pálunk bizonyosan nem tartozott a radikálisan sovinszta nemzeti fanatikusok közé. Pont itt, Kismartonban kiadott műve is tanúskodik erről. A mű ajánlásának címettei „azok a felvilágosult szellemek, akiket atyai és testvéri barátainak tart: Lenau, Grillparzer, Pyrker, Grossmann, Steinkopf, Jansen, Bödeker, Grün, Geiber, Rückert, Arany, Kolbenheyer”. Ezek a 19. század szellemi életének valóban jelentős szereplői! Az „Ernst und Scherz” 205-ödik oldalán található „An Freund Arany 1860 (Brief)” (Levél Arany János barátomnak, 1860) c. költeménye. Ez legalkalmasabb arra, hogy megmutassa Király népeket összekötő, a sovinizmust elutasító szemléletét:

*Hogy levelem gyakran csípős,  
úgy jó hazai módra,  
és viccet viccre visszalő,  
ez köztünk régi móka.  
Hogy a magyar szót kedveled,  
azt tőled jól megértem,  
de fogadd el, mit felvetek,  
ha németül is kérem.  
Ez egy dologra jól figyelj,  
– mert nem mondom, csak egyszer –  
királyi a költészeted,  
de nevetni se restellj!  
Mire való a bú s ború,  
a gyászos életérzet?  
Ne légy hát olyan savanyú,  
örömben is láss szépet!  
Rekeszizmunk nevetni vágy,  
ez legyen hát a mintád:  
Hébe-hóba jó bort igyál,  
így nem fogy annyi tintád!*

Eredetiben:

*„Daß ich an dich oft schnippisch schrieb  
in vaterländischen Weisen  
und dir den Witz nicht schuldig blieb,  
das könnt ich leicht beweisen.  
Wenn dir magyarisch näher lag,  
das fand ich sehr natürlich;  
gestatte mir, daß ich dir sag‘  
die Meinung deutsch gebührlich.  
Nur auf das Eine will ich dich  
im Ernst bedenklich machen;  
du kannst wohl dichten königlich,  
versuch einmal zu lachen!  
Wozu dient der starre Gram?  
Wozu die kalte Trauer?  
Wozu der düstre Lebenskram?  
Mach dir die Zeit nicht sauer!  
Das Zwerchfell will erschüttert sein,  
das ist die wahre Finte,  
Nun! trink zuweilen guten Wein,  
dann brauchst du keine Tinte.“*



Az, hogy kissé búbanatra hajló, melankolikus természetű nagyhírű barátjának, a legkiválóbb magyar balladaköltőnek ilyen „magyarán” megmondja véleményét, és ugyanakkor még jó tanáccsal is ellátja, jól mutatja Király egyenes, minden köntörfalazás nélküli lényét, amelytől a patriotizmus egyáltalán nem állt távol. Arra, hogy mennyire igyekezett közvetítőként is fellépni a németek és magyarok közt, és ezzel az ellenséges „egymás ellen” helyett az „egymásért” érzületét támogatta, jól mutatja az „Ernst und Scherz” egyik első, a 9. oldalon található költeménye, amelynek címe „Gegenseitig” (Mindkét oldalról, vagy: Kölcsönösen):

*Együgyű magyar németül fogalmaz?  
Talán ez is a dualizmus átka?  
Ő vigyázza tán a határforgalmat,  
hogy a sorompót senki át ne hágja?  
Ó, nem! A múzsák bűvös ligetében  
Pyrker<sup>a</sup> és Strehlenau<sup>b</sup> semmit se vétett,  
kedveltek ők Rajna- s Dunavidéken.  
Világszínpadra sok magyar fellépett,  
és ki Petőfi varázshangját hallja,  
nem csak a pusztán érti, mit üzen.  
Költőnk vidám és bús nótáit hallva  
németben is kél magyar érzelem!  
És magyarnak is fényesen világít  
német költőóriások fárosza,  
s azt, ki örök szellemi kéjre vágyik,  
kényeztesse minden költők hada!*

Eredetiben:

*„Ein schlichter Ungar schreibt in deutscher Sprache?  
Gehört das auch zum Dualismus Streite?  
Steht er vielleicht als kampfentschloss'ne Wache,  
daß man die Grenze ja nicht überschreite?  
Ach nein! was haben denn im Musenhaine  
ein Pyrker und ein Strehlenau verbrochen?  
Man liest sie gern weit ab vom deutschen Rheine;  
die Ungarn haben für die Welt gesprochen  
und was Petöfy bot in Zauberklängen  
es blieb nicht eingezwängt in Puszta-Gründen  
und hallt noch überall in Lust- und Gramgesängen —  
der Deutsche kann magyarisch auch empfinden!  
So mag ein Ungar auch sich dankbar sonnen  
im hellen Licht der deutschen Dichter Sterne;  
und sehnt er sich nach ew'gen Geistes Wonnen,  
grüßt segnend ihn sein „Grün“ aus heil'ger Ferne“*

A német eredetiben az utolsó, magyarra nehezen fordítható sorban a „Grün” megjelölés Nikolaus Lenau híres barátjára, Anton Alexander Auersperg grófra (1806-1876) utal, aki Anastasius Grün költői álnéven írt, és aki Király baráti köréhez tartozott. E liberális

<sup>a</sup> felsőöri Pyrker László, vagy német néven Johann Baptist Ladislaus Pyrker von Oberwart (1772 -1847) nagy tekintélyű főpap, irodalmár és mecénás. Szepeesség püspöke, majd Velence patriarchája, 1826-tól egri érsek. A Nemzeti Múzeumnak adományozott képgyűjteményét nemrégiben állították ki Egerben. Költő és drámaíró.

<sup>b</sup> Nikolaus Franz Niembsch Edler von Strehlenau, költői néven Nikolaus Lenau (1802 - 1850). Erdélyben, Csatádon (ma Lenausheim), Temesvár mellett született, de német költőként és drámaíróként vált híressé.

irányzathoz tartozó és politikailag is befolyásos arisztokrata eszmevilágát száz évvel ezelőtt igen nagyra becsülték. Király a gróf lelkes hívei közé tartozott, és 70 éves születésnapja alkalmából a "dem Liebling der Musen" (a múzsák kedvencének) című költeménnyel üdvözölte<sup>30</sup>. Király Kismartonból is tovább ápolta a nagyvilággal fenntartott szellemi kapcsolatait. Az elsők egyike, akivel Sopronból való áttelepülése után új címét tudatta, régi barátja, Liszt Ferenc volt. És Liszt jól megértette Király anyagi természetű célzásait is. Mint már említettük, Király "Ernst und Scherz" kötetének tiszta bevételét a kismartoni óvoda finanszírozására szánta. Az óvodát Király lánya, Berta alapította, és ő is vezette. Először az óvoda a Főutca 33 szám alatt működött, majd a 4-es számba, a Trukoschitz-házba költözött, a régi városkapu mellé. Király könyve első díszkötéses példányát Weimarban időző barátjának küldte. Liszt a küldeményre 1885 június 5-én Antwerpenből válaszolt. Liszt Ferenc leveleinek Maria Lipsius által kiadott gyűjteményében ez a levél is szerepel, és én magam is közöltem azt "Liszt Ferenc zeneszerző levelezéséből" című dolgozatomban a "Volk und Heimat" folyóirat állandó munkatársaként, a lap XX évfolyamának 13. számában. A levél mind a zenetörténet, mind Kismarton kultur- és neveléstörténete szempontjából is jelentőséggel bír. Itt csak az utolsó néhány sort idézzük: "Ernst und Scherz! Bravó, barátom, a mű dicsőségére válik a Mesternek, aki a múzsák jó ismerője. Sopronban és Kismartonban bizonyára mindenki megrendeli. Július elején küldök Önnek egy csekély összeget az óvoda céljaira. Talán később többet is juttathatok, de jelenleg bizony nem vet fel a pénz." Tudjuk, hogy Liszt valóban komolyan vette Antwerpenből tett ígéretét, hogy Királynak a kismartoni óvoda céljaira pénzt küld. Miután Antwerpenből, ahová Aachenen és Brüsszelen keresztül utazott, visszatért Weimarba, amely városnak életében hosszú éveken át nagy szerep jutott<sup>31</sup>, 1885 július elsején gróf Zichy Géza titkárának a következőt írta: "Kérem, magyar királyi tiszteleti nyugdíjam összegéből küldjön ötven aranyat Király úrnak, a kismartoni (Sopron megye) óvoda igazgatójának.<sup>32</sup>" Csíky Mihály, Zichy Géza titkára és barátja e megbízást minden bizonnyal teljesítette. Liszt a tekintélyes összegű, évi 4000 aranyat kitevő tiszteleti nyugdíjat 1871-től kezdve kapta. A híres mester persze a pénzzel gyakran meglehetősen nagyvonalúan bánt, így érthető, amit Királynak "szorult helyzetéről" írt.

Tanulságos az is, hogy Liszt a Csíky Mihálynak szóló átutalási megbízásban a nyugalmazott iskolai igazgatót "a kismartoni óvoda igazgatójának" nevezi. Ez bizonyára arra utal, hogy maga Király játszhatott oroszlánrészt az óvoda megalapításában, amelynek vezetését azután lánya, Berta vette át.

E szociális-jótekonysági, pedagógiai, és emellett valószínűleg hazafiúi törekvést kiegészítették a kiérdemesült pedagógus egyházi-felekezeti célkitűzései is. Az bizonyos, hogy Király nem volt fanatikusan vallásos, mint ahogy az az "Ernst und Scherz" kötetéből könnyen látható. Szoros szellemi kapcsolatban állt viszont kora liberális protestantizmusával. Mint liberális protestáns fontos feladatának tekintette, hogy elősegítse Kismartonban és környékén élő hittestvéreit abban, hogy hitéletüket teljesen szabadon gyakorolhassák. Az 1881-ben alapított fiú és leány polgári iskolába az 1883/84-es tanévtől kezdve evangélikus diákok is jártak. Az ő vallásoktatásukról is gondoskodni kellett. Emellett Kismarton és környéke felnőtt evangélikus lakossága lelki gondozását is szívügyének tekintette. Hogy e célkitűzéseit a tervezés stádiumából a lassú megvalósulás felé vigye, Király 1885 március elsejére összehívta a Kismartonban és környékén lakó evangélikusok gyűlését. Tizenketten tettek eleget felhívásának. Ekkor született meg a jelenlegi kismartoni egyházközség. De azt, hogy mennyi szülési fájdalommal járt, amíg azok tizenketten, akik összegyűltek és Királyt elnökükké választották, később filiálévé, majd egyházközséggé alakultak, itt nem részletezhetjük<sup>33</sup>. Az viszont bizonyos, hogy a több mint 80 éve létrejött kismartoni evangélikus egyházközség alapításáért e férfiú képességeit és céltudatos tevékenységét illeti az elismerés. Szíve vágyát, hogy Kismartonban, mint egykor a reformáció korában, ismét evangélikus istentiszteletek

legyenek és kialakuljon a közösségi élet, már nem érthette meg. E szellemileg mindvégig aktív férfiúnak már 1887 április 27-én búcsút kellett vennie nyugdíjas évei színhelyétől. Az bizonyos, hogy utolsó évei kemény munkával és nem jól megérdemelt pihenéssel teltek. A férfiúnak, aki már az "Ernst und Scherz" megírásakor is halálsejtelméről tett tanúbizonytságot, impozáns temetése volt. Sopronból, ahol oly sokáig tevékenykedett, különvonat hozta a gyászoló vendégeket. Többek között a részben Király által alapított tanítóképző növendékeit, akik a megboldogult saját búcsúztató dalait énekelték. Az élete végéig költőként is aktív tudós sírfeliratát is maga fogalmazta meg latinul, az általa oly magas költői szinten művelt nyelven:

*"Qui constans aliis vixit,  
sibi multa negando,  
Denique non aliis,  
sed sibi mortuus est."<sup>34</sup> a*

Magyarul:

*Ki másokért élte az éltét,  
s magának mit sem adott,  
azt végül magamagáért,  
s nem másokért várja a sír.*



Az eddig mondottak alapján megérthetjük, hogy Király, akinek a császár a Ferenc József rend lovagkeresztjét adományozta, nem tűnt el az utókor emlékezetéből. Nincs hiány a róla szóló megemlékezésekben. Születésének centenáriumán Sopronban "a szellem és érzelem ritka harmóniáját", valamint "valódi képzettségét és legnemesebb szívjóságát" emelik ki, amelyek "a legjobb családapává is tették". Hasonló dicsőítő hangnemben fogalmaznak a centenárium alkalmából Kismartonban is<sup>35</sup>. A Kismartoni Újság "Egy nemes ember emlékezete" című cikkében többek között ezt írja: "Király Pál tetőtől talpig igaz férfiú volt. Életét az ifjúság szolgálatának szentelte. Embertársai iránt érzett szeretetéhez mély hit és Istenbe vetett erős bizodalom társult. Király József Pál tudós és polihisztor volt a szó legjobb értelmében, nagy és alapos műveltséggel rendelkezett, és számos mű szerzője volt."<sup>36</sup>

Újabban gyakran felvetődik a kérdés, hogy hogyan tükröződik és mennyire élményszerűen jelenik meg a hazai táj burgenlandi költészetünkben. Király József Pálnak e témakörben is volt értékes mondanivalója. Az „Ernst und Scherz”-ben megénekli a Kismarton melletti Antoni-szurdok három forrását, és ennek kapcsán megírja melankolikus előérzetét, hogy rövidesen búcsút kell vennie a földi léttől:

*Antoni-völgy forrásai  
szerényen csordogálnak,  
a három csermely partjain  
szívemre száll a bánat.  
A lég itt olyan balzsamos,  
békés a völgy, s a réten  
ösvény fut át. S én magamat  
szinte már jól is érzem.  
De a szurdok szűk, mint sír alatt,  
baljós szellemhad leng a légben,  
s szememből három forrás fakad.  
Születtem, izzottam, s elégttem.*

<sup>a</sup> Ez nem a Zimmermann cikkében, hanem a források többségében szereplő változat (fordító). A régi sírvers melletti kép Király József Pál és lánya, Berta jelenlegi kismartoni síremlékét mutatja. A fényképeket Király Géza készítette.

Eredetiben:

*„Drei Quellen in der Antonischlucht,  
wie rieseln sie bescheiden!  
Hier ist, so ahn' ich 's, meine Bucht  
der unentwirrten Leiden.  
Die Luft ist hier so balsammild,  
die Blumen nicken Frieden;  
ein enger Steig geht durch 's Gefild,  
das macht mich fast zufrieden.  
Wie ähnlich ist die Schlucht dem Grab,  
das Geister stets umgeben!  
Drei Thränen-Quellen fließen ab;  
Entstehen, Erglühn, Entschweben!“*

„A kismartoni hercegi Eszterházy park obeliszkjénél” a címe egy másik költeményének. Mint az agg tudósnál érthető, ezt is melankolikus hangulat lengi át. De a költőt meg is örvendezteti a távoli kilátás, a tiszta levegő, a ragyogó ég, és hogy mindenből béke sugárzik:

*Ó, vándor, ki itt megpihensz,  
álmodj a házról odafenn,  
mely mindnyájunkra vár.  
Mire tanít e sziklaszál?  
Hogy rendületlenül megállj  
ha vihar dúl s vad ár.  
Völgyben nyugalmad nem leled,  
itt fenn fájdalomad feleded,  
s a sóhaj ég felé hí!  
Maradjon lenn a sok bolond,  
s te, vándor, szállj magadba ott,  
a békés sziklaszirten.  
Természet dicső temploma,  
hol felsejlik Isten nyoma,  
s áhítatra int minden.*

Eredetiben:

*„O! Wandersmann, hier ruhe aus  
und träume von dem großen Haus  
für jedes hinieden. —  
Was deutet dieser schöne Stein?  
Hier möchte ich beständig sein,  
wenn auch die Stürme toben.  
Wie sich im Thale alles regt!  
Hier oben ist das Leid verfergt  
und Seufzer ziehn nach Oben!  
Drum lasse Menschen — Narren sein  
O Waller! und gedenke dein  
auf dieser Friedenszinne;  
in diesem Tempel der Natur  
sollst finden du der Gottheit Spur,  
wirst deiner Andacht inne.“*

Aki ismeri a 19. század romantikus természetköltészetét, itt világosan felismerheti Uhland vagy Rückert hangját, akiket Király nagyon tisztelt.

Végül befejezőként álljon itt Király „Vasárnapi áhitat a Kismarton melletti Sonnenbergen” című költeménye:

*Oltárom e roppant kőszál,  
baldachinom az égbolt,  
a völgyben nyüzsgő embernyáj  
itt fenn még sohasem volt.  
Mennyei béke leng körül,  
s a láthatár oly fényes,  
imádkozom, szívem örül,  
Istenhez száll az ének.  
A Fertőtó bízattva int  
– ködfátyolos leányka –  
a Schneeberg felfénylik megint,  
és lantomat megáldja.  
Ó, zengjél lantom édesen,  
szívemből szól a dallam,  
angyalok várnak rövidest,  
hogy évődésük halljam.  
Csak egy kérésem lenne még,  
ó mindenségnek Atyja,  
hogy öledben pihenjek én!  
(Remélem, meghallgatja.)*

Eredetiben:

*„Der Riesenfels ist mein Altar,  
mein Baldachin der Himmel,  
es stockt sogar die Menschenschar  
im Thales Weltgetümmel  
und Friede waltet um mich her  
auch in verklärter Ferne;  
ich bete still und andachtshehr,  
mir winken Wonnesterne.  
Der See (Neusiedler) blinkt mir Vertrauen zu  
als gottgeweihter Schleier,  
der Schneeberg, voll erhabner Ruh,  
haucht Segen auf die Leier.  
O! klinge fort mein Saitenspiel,  
du klingst mir aus dem Herzen:  
Wenn alles schweigt winkt mir das Ziel,  
mit Engeln fromm zu scherzen.  
Nur eine Bitte möcht ich thun,  
O! Vater aller Welten!  
In deinem Schoße möcht ich ruhn!  
Lass dieses „Amen“ gelten!*

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> Poszvék Sándor: A magyarországi ág. hitv. ev. keresztyén egyház névtára, Sopron 1903, 302. old.-tól
- <sup>2</sup> Lenky Jenő: Király József Pál, Soproni Szemle, Sopron 1939, 24-34. old.
- <sup>3</sup> Lenky Jenő, ugyanott
- <sup>4</sup> Poszvék Sándor, ugyanott, 290. old.-tól. Eperjesen tanult többek között Gottlieb August Wimmer és Kossuth Lajos is. E tanintézet jelentőségét méltatja Gömör F. „Az eperjesi evangélikus kollégium története” c. művében, Eperjes, 1931.
- <sup>5</sup> Mind a zene, mind a latin iránti különös fogékonyságát Király József Pál édesapjától örökölte, akiről tudjuk, hogy jól tudott latinul és a zenéhez is értett. Lásd Lenky Jenő, ugyanott. A „Végítélet”-et Friedrich Herzfeld a DBG Zenei Lexikon 478. oldalán Schneider legismertebb művének nevezi.
- <sup>6</sup> Pozsonynak különösen a mai Észak-Burgenlandra, elsősorban a Fertő-vidékre volt igen nagy kulturális hatása. Szlovákia mai fővárosa és Nyugat-Magyarország-Burgenland szoros kapcsolata különösen jól kiténik a „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutums” első kötetének idevonatkozó részeiből. – Pozsonyban Király a líceumban működő több más professzor mellett Tobias Gottfried Schröernek, a neves pedagógusnak és irodalmárnak is tanítványa volt, aki nagy hatást gyakorolt rá. Schröer Güssing-beli tevékenysége (1811-1815) 19. századeleji szellemtörténetünk egyik legérdekesebb fejezete.
- <sup>7</sup> Ruprecht Steinacker: „Eduard Glatz, der Sprecher des deutschen Bürgertums in Ungarn vor 1848”. München, 1964, 21. old.
- <sup>8</sup> Lenky Jenő, ugyanott, 26. old.
- <sup>9</sup> Payr Sándor: „Liszt Ferenc és Király József Pál”, Sopron 1933, 5. old.
- <sup>10</sup> Payr Sándor, ugyanott, 18. old.-tól. Dönhoff grófnő Liszt és Wagner köreiből tartozott. Második férje Bülow báró, a későbbi Bernhard Bülow herceg és birodalmi kancellár volt. Lásd még Margit Prahács: „Franz Liszt-Briefe aus ungarischen Sammlungen”, 356. old., Kassel 1966.
- <sup>11</sup> Payr Sándor, ugyanott, 5. old.-tól
- <sup>12</sup> Payr Sándor, ugyanott, 8. old.
- <sup>13</sup> A Forgách családra, a környezetre, ill. a Ghymes várra és később kastélyra vonatkozó információkat l. Sziklay-Borovszky: Nyitra vármegye, Budapest, 1898, 94. old.-tól és 690. old.-tól. Mivel Király Schröer tanítványa volt, gyanítom, hogy házántitói állása a Forgách-grófok családjánál e tanárának köszönhető, aki baráti kapcsolatban állt velük. Lásd még: Chr. Oesers: Tobias Gottfried Schröers Lebenserinnerungen (két unokája, Arnold és Rudolf Schröer, valamint Robert Zilcher adta ki). Stuttgart 1933, 226. old.
- <sup>14</sup> Poszvék Sándor az idézett művében, a 282. oldalon írja, hogy Király József Pál Ernő fia 1903-tól volt a Selmecbányai Líceum igazgatója. A líceumhoz mind gimnázium, mind tanítóképző tartozott. Király Ernő írta meg többek között Selmec oktatási intézményeinek történetét. Lásd Hlavatsek András és Király Ernő, 1896: "A selmecbányai ág. h. ev. kerületi líceum története".
- <sup>15</sup> A selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia a legrégebb ilyen típusú intézmények közé tartozott. Sorsa mind a magyarországi németiséghez, mind a magyarsághoz szorosan kapcsolódott. Selmec Csehszlovákiához csatolása után az Akadémia Sopronba költözött és tisztán magyar intézménnyé vált.
- <sup>16</sup> Payr Sándor, ugyanott, 8. old.
- <sup>17</sup> Lenky Jenő, ugyanott, 27. old.
- <sup>18</sup> Mathias Müller: Geschichte des evangelischen Gymnasiums zu Oedenburg, Sopron 1857. A 140-edik oldalon leírja, hogy Király az 1853/54-es tanévtől Sopronban fizikát, a legfelső osztályban pedig latin irodalmat oktatott. A soproni evangélikus iskolaügyről is ír adatokban gazdag könyvében Polány István: „Nyugatmagyarország közoktatásügyének története”, Szombathely 1936, 84. és 150. oldal. Újabban Emresz világította meg ennek a gimnáziumnak a szerepét a magyar szellemtörténetben: „A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában”, Soproni Szemle 1968.
- <sup>19</sup> Lenky Jenő, ugyanott, 33. old.
- <sup>20</sup> Azokból a levelekből, amelyeket Király Moritz Kolbenheyer-rel tett utazásáról Sopronba küldött, sokat megtudunk az országokkal és emberekkel kapcsolatos tapasztalatairól. Heidelbergben különösen nagy hatással volt rá Christian Karl Josias Freiherr von Bunsen (1791-1867), az ismert diplomata, orientalista és teológus. Király a Bunsennel való ismeretséget élete legjelentősebb eseményeként említi. Két olyan szellem találkozott, akiknek eszmevilágában sok volt a közös. Ha csak valamennyit is tudunk e jelentős tudósról, könnyen érthetővé

---

válík, hogy elbűvölte Királyt. Őt is nagyon érdekelték a sémi nyelvek, mint Királyt. Életének egyik tanulságos fejezetét mutatja be Ernst Schubert "A római német evangélikus gyülekezet története 1819 és 1828 között" című munkájában, a 16. oldaltól kezdve. A 32. oldal után szerepel ennek a rendkívül éles elméjű férfiúnak az arcképe is, Poroszország vatikáni követeként (1823-1838).

<sup>21</sup> Lenky Jenő, ugyanott, 28. old.

<sup>22</sup> Ezt a mind külső méreteiben, mind két hatalmas karzattal jellemzett belső kialakításában impozáns templomot jól leírja Ludwig Zimmermann "Von Kirche zu Kirche, von Predigtstätte zu Predigtstätte in unser Gotteshaus" c. munkájában (Sopron, 1934). Általánosabb szempontból is tanulságos Sólyom Jenő Magyarország protestáns templomépítészetéről írt munkája ("Az evangélikus templom története Magyarországon", Budapest 1944). A templom története szempontjából fontos szerepe volt a sváb Christian Altdörfernek, aki sok saját művével is helyet kapott a zenetörténetben, de mint "Bartók Béla felfedezője" is fontos szerepet játszott (lásd Payr Sándor: "A két Altdörfer jubileuma Sopronban", Evangélikusok lapja XIII évfolyam, 284-85. old., Győr 1927). A soproni "Liederkranz" (Dalkoszorú vagy Dalfűzér) jól beleillik a 19. század jellegzetes, férfiak számára alakult énekes és zeneegyleteinek sorába, amelyeknek kezdeményezője Goethe jó barátja, Karl Friedrich Zelter (1758 - 1832) volt. A soproni férfikórus természetesen tipikusan német jelenség volt. Nagyon jól illeszkedett ennek a nyugat-magyarországi határvárosnak a jellegéhez, amelyet több mint 200 egyesület jellemezett. A 19. század végén alapvetően ezek az egyesületek határozták meg a város társadalmi és kulturális életét. Mindenesetre az első és második világháború egyáltalán nem növelte meg a város jelentőségét, bár a város lakossága, a németek kitelepülése ellenére, a Magyarország belsejéből való bevándorlás hatására nem csökkent, sőt még növekedett is. (Lásd Domokos - Környei - Nováki: "A soproni múzeum kiállításai", Győr 1966, 22. old.; Eugen Schusteritsch: Ödenburg und Umgebung, Bad Wimpfen 1964, 86 - 90. old.).

<sup>23</sup> Király életének ezt a fejezetét az 1938-ban elhunyt Payr Sándor egyháztörténész professzor különösen részletesen írta le már többször idézett könyvecskéjében. Sajnos Payr műveinek nagy része csak magyarul hozzáférhető, de ezek nem csak az egyháztörténet, hanem legalább ugyanennyire a szellem- és kultúrtörténet szempontjából is kincsesbányának bizonyulnak. Payr műveit a magyar patriotizmus motiválta, bár lénye sokkal inkább a tipikus régi vágású német tudósra emlékeztet. Payr (1861 - 1938) életével kapcsolatban lásd a "Harangszó Naptár"-ban (1939, 61 - 63. old.) megjelent megemlékezést, valamint Fabinyi Tibor dolgozatát ("Payr Sándor élete és irodalmi hagyatéka", Lelkipásztor 38. évf. 12. sz.). Fabinyi őt tartja a magyarországi evangélikus egyház mindaddig legtermékenyebb írójának.

<sup>24</sup> Hamar Gyula: "A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület soproni tanítóképző intézetének 1933 - 34 iskolaévi háromnegyed százados jubileumi értesítője", Sopron 1934, 10. old.

<sup>25</sup> Bernhard H. Zimmermann: "Das Luthertum in Eisenstadt", 2. kiadás, 1935, 39. old. és 87. old.-tól.

<sup>26</sup> Király az "Ernst und Scherz" című művének címlapján "barcsfai" nemesi előnevét is használja. Emellett felsorolja különféle címeit: kiérdemesült líceumi, gimnáziumi és szemináriumi igazgató, nyugalmazott líceumi tanár, a Ferenc József Rend lovagja. E pontos felsorolást látva nem kell feltétlenül hiúságra gyanakodnunk. A titulusok ilyen halmozása éppúgy hozzátartozott a tudósi létformához, mint a paprika a gulyáshoz. Királynak a kapott rendjelhez való viszonyát, amelyhez a lovagi cím kapcsolódott, jól jellemzi az "Ernst und Scherz"-ben (209. old.) közölt "Ordenszeichen" (Rendjel) című verse. Az általa olyannyira kedvelt könnyed szarkazmussal mulat ezzel kapcsolatban embertársain, de nem kevésbé magán is:

*Vörös szalag, új rendjelem;  
férfiembernek ez mit ér?  
Mégis, ha szembe jön velem,  
üdvözl, ki tegnap kitért.  
Egykor ruha tette az embert,  
most ámulva lesik a rendjelt.*

Eredetiben:

*Ein rotes Band als Ordenszeichen  
ist gar so wenig für den Mann;  
sonst pflegte man mir auszuweichen,  
jetzt grüßt, der mich nur grüßen kann.  
Sonst hat das Kleid den Mann gemacht;  
jetzt wird das Band zart angelacht.*

Mint a lovaggá kinevezettek szinte mindegyike, Király is felkereste az uralkodót, hogy köszönetet mondjon a kiténtetésért. Az audiencia után felkereste egykori soproni tanítványa, Dóczi Lajos báró feleségét, Helene Meyert, aki egy gazdag bécsi bankár lánya volt, és akiről az "Ernst und Scherz"-ben humoros költeményt írt.

---

Dóczi, korábbi nevén Dux (1845 - 1919) fordítóként a magyar költészet német nyelvű közvetítése szolgálatába állt, és Királyhoz hasonlóan a kiegyezés hívei közé tartozott. Lásd Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest 1965, I. kötet 260. old., valamint Helle Ferenc: "A magyar - német művelődési kapcsolatok története", Budapest 1942, 162. old.-tól. Helle műve e kapcsolatok történetének valóságos kincsesára. Sajnálatos, hogy német fordításban nem jelent meg. Eduard Dick 1875-től nyomdász Kismartonban. Először a Fő utca 16-ban, majd ugyanabban az utcában az 1-es szám alatt, a Mozelt-házban működött nyomdája. Lásd Csatkai A.: "Geschichte des Buchdruckes in Burgenländischen Raum". Burgenländische Heimatblätter 1936, 4. old.-tól.

<sup>27</sup> Nem készült még alapos elemzés a nádor hitvesének tevékenységéről, pedig az Magyarország, különösen az itt élő protestánsok szempontjából sokkal fontosabb volt, mint azt általában feltételezik. Lásd Kovács Sándor: "Az utolsó nádorné, Mária Dorottya emlékezete", Budapest 1939. Fontos részletek találhatóak Fabinyi Tibor csak kéziratban meglévő művében ("Akik előttünk jártak"). A legutóbbi időkben Ausztriában is írtak Mária Dorottyáról, így pl. Georg Traar: "Eine Wolke von Zeugen", Bécs 1967, 99 - 101. old. Wimmer Weser-menti városban kifejtett tevékenységét saját dolgozatomban is megvilágítja (B. H. Zimmermann: "Gottlieb August Wimmers Wirksamkeit in Bremen", a Zeitschrift für niedersächsische Kirchengeschichte 46. kötete, Braunschweig 1941, 174 - 194. old.). Nemrégiben jelent meg Gerhard Schmolze "Bremer Beiträge zu einer künftigen Biographie C. A. Wimmers" című dolgozata a "Hospitium Ecclesiae" című folyóiratban (5. kötet 111-131. old., Brema 1967).

<sup>28</sup> Otto Folberth: "Schicksale des Pestalozzismus im ungarischen Raum", a Harold Steinacker emlékére írt kötetben, München 1966, 192. old. A magyarországi óvodákkal kapcsolatos, Folberth által is hangsúlyozott magyar nacionalista célkitűzésekről már 1915-ben olvashattunk németek számára is hozzáférhetően Kármán Móric művében: "Ungarisches Bildungswesen - Geschichtlicher Rückblick bis zum Jahre 1848", Budapest 1915, 133. old.-tól. A híres grófnőről és a kisgyermeknevelés tágabb témaköréről gazdag útbaigazítást ad Erika Hoffmann műve: "Friedrich Fröbel an Gräfin Therese Brunsvik - aus der Werdezeit des Kindergartens", Berlin 1944. A grófnőt egyébként "a legnagyobb magyar honleánynak" is nevezték (Orosz Lajos: "A magyar nőnevelés úttörői", Budapest 1962, lásd a 128. oldalt követő két képet).

<sup>29</sup> Otto Folberth, ugyanott, 193. old.

<sup>30</sup> Király írásban gratulált Grillparzer hetvenedik születésnapjára is. Az, hogy az akkoriban igen sokak által ünnepelt költő külön köszönő válasza méltatta Királyt, rendkívüli nagybecsülését fejezte ki. Ez következő soraiban is megnyilvánul: "Az Ön írása nagy örömmre szolgált. Nem csak azért, mert megemlékezett hetvenedik születésnapomról, hanem azért is, mert ezáltal ismét felidézhettem azt a benyomást, amelyet az Ön sokoldalú képzettsége és elbűvölő jelleme keltett bennem". Grillparzer egy másik ismertté vált, Királyhoz intézett leveléből származik a következő idézet: "Ön azon kevesek közé tartozik, akiket teljes lelkemből becsülök és szeretek". (Lásd Lenky már idézett művének 31. oldalán és Bernhard H. Zimmermann: "Franz Grillparzer és a protestantizmus", "Der Mann vor Christus" 1967/68 évfolyam, 1. szám, Bécs 1967).

<sup>31</sup> Peter Raabe: "Wege zu Liszt". Regensburg 1943, 40 - 50. old.

<sup>32</sup> Margit Prahács: "Franz Liszt-Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835 - 1886. Kassel 1966, 283., 431. old.

<sup>33</sup> Lásd még B. H. Zimmermann: "Das Luthertum in Eisenstadt" 2. kiadás, 39. old.-tól.

<sup>34</sup> Király e sorokból kicsengő önzetlenségét az a tény is alátámasztja, hogy minden kiadott írásának nyereségét valamilyen jótékony célra fordította. Néhány kisebb írásának mintegy 8000 koronás jövedelmével, ami akkor tekintélyes összeg volt, az evangélikus egyházkerület iskoláit támogatta (lásd Lenky Jenő, ugyanott, 30. old.).

<sup>35</sup> A jómódú családból származó Lukács Zsuzsannával kötött házasságából 6 gyermeke született. Két fia és két lánya pedagógus lett. Béla a soproni líceum tanára és tehetséges zenész volt. Ernő, aki már gimnazista korában hegedűórákat adott a soproni tanítóképzőben, később a selmeci líceum igazgatója lett, és csak azután hagyta el ezt az intézményt, hogy az az első világháború után a Felvidékkel együtt a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. Ezután a budapesti evangélikus gimnáziumban oktatott. Ott e tanulmány szerzője személyesen is megtapasztalhatott valamit a híres apának fiára átörökölt szelleméből. Király József Pál felesége és három lánya (Berta, 1849 - 1909, Irma, 1851 - 94, és Emma, 1853 - 1922) is vele nyugszik Kismartonban a családi kriptában. 1968-ban a sírkövet lecsiszolták, és a feliratot megújították. Emellett egy kis emléktáblát helyeztek el az utókor számára a következő felirattal (magyar fordításban):

Hálás emlékül a kismartoni evangélikus egyházköztség újraalapítójának és első kurátorának.

Az igazak emlékezete áldott marad. (Példabeszédek 10:7)

<sup>36</sup> Az, hogy Király József Pál valóban megérdemli, hogy polihisztnak nevezzük, Grillparzer megtisztelő szavai mellett azzal is indokolható, hogy Király hat élő nyelvet beszélt (németül, angolul, franciául, olaszul, szlovákul és magyarul), emellett mestere volt a latin és görög nyelvnek, és elmélyült a sémi nyelvek (arab és héber) tanulmányozásában is. Lásd Lenky Jenő, ugyanott, 29. old.